

gyalják Nietzsche-t, Bataille-t és Heidegger-t. A továbbiakban Habermas kifejti: „A történelem dionüszoszi tárgyalási módjában Nietzsche éppenséggel nem eredeti. ... ezt a módot a korai romantizmusban alaposan kidolgozták. A tántorgó boristenség azonosítása a kereszténység megváltó istenségével csak úgy lehetséges, ha a romantikus messianizmus Nyugat megfiatalítására és nem elhagyására törekszik.” (91. o.)

*

Habermas e műve ellen, értékeinek elismerése mellett, jelentős kifogásokat emelnek méltatói. Így Földényi F. L. megállapítja, hogy „a kommunikatív cselekvés fogalmának kidolgozásával Habermas a kétféle hagyomány egyesítését kísérte meg: a praxis és a racionalitás közötti belső kapcsolatot akarja felmutatni.” (Valóság, 1986/12, 108. o.)

Hotimir Burger a szerbhorvát kiadás bevezető tanulmányában nem saját ítéletét hangsúlyozza, hanem inkább mások, a kötetre vonatkoztatható véleményeit interpretálja. Így utal Ludwig Wittgenstein posthumus munkájára (*Tombeau de l'intellectuel*, Párizs 1984), amelyben a szerző kifejti, hogy „a modern világban a konszenzus a megvitatás elévült módja...” Ezen túlmenően – fűzi hozzá – „Wittgenstein csatlakozva a francia strukturalistákhoz úgy véli, hogy a tőke és nem az állam az igazi probléma a modernségben és a posztmodernizmusban”. (XXVII. o.) Utal még Diter Henrich ellenvetésére (Merkur, Hf. 9–10/1985), aki kifogásolja Heidegger erőteljes befolyásának jelenlétét Habermas kötetében, ami véleményünk szerint vitatható megállapítás.

Sokkal meggyőzőbb Burger ellenvetése, miszerint a szerző »túl korán leírta a gyakorlat kategóriáját, az interszubjektivitás és kommunikatív cselekvés sajátosan értelmezett fogalmának, valamint a munka és az állam kérdésének előtérbe hozásával igyekezett azt az elidegenedés fogalomkörével helyettesíteni („az ember mint az ember elsődleges szükséglete”) stb. Ezért Habermas szívesebben hivatkozik Castoriadisra, aki hangsúlyozza a termelés paradigmáját. (XXVI-II. o.) Burger szerint ez formálisan és lényegét tekintve is kifogásolható, mert Marx korszerű értelmezése (Jugoszláviában is) erre már rávilágított, de hozzáfűzi, hogy az alaposabb kutatás valószínűleg megbizonyosodna abban, hogy ez a kérdéskör már feldolgozást nyert a modernség keretében pl. Lukács *regényelméletében* és Lefebvre 1962-ben megjelent könyvében (*Introduction a la modernité*, Paris), akikkel még közelebről sem zárul le az előhírnökök sora.

Hotimir Burger szerint a könyv azért figyelemre méltó, mert kritikusan összegezi az ész- és szubjektum-kritikát az újabb kori filozófiában. A magunk részéről hozzáfűzhetjük, hogy az olvasó egy önálló és eredeti gondolkodó munkáját ismerheti meg, aki korunk eszmevilágának képzeteiből és társadalmi ellentmondásaiból keresi a kivezető utat. Ezért a kötet, a filozófián és részben a művészetfelfogáson túlmenően, korunk általános emberi és társadalmi problémáinak felvetésével és válaszkeresésével – még akkor is, ha nem fogalmaz meg határozott, kész válaszokat – mindenképpen gondolkodásra serkentő könyv.

REHÁK László

A TÁJ ÜZENETE

Fehér Ferenc: Vállalt világ. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988

Fehér Ferenc esszéket és jegyzeteket tartalmazó gyűjteményes kötetét, mely 1988-ban jelent meg a Forum Könyvki-

adó gondozásában, egységes hangulat, lírai ihletettség fogja össze. A táj, az emberek, a könyvek, versek iránti elkötele-

zetség, amely a költő egész életművét meghatározza. Ez az elkötelezettség, hangsúlyozott azonosságvállalás a ma embere számára már önmagában példamutató. Hiszen napjaink embere egyéb gondolaj-bajai mellett egyre többet küszködik azonosságtudatának válságával, identitásának elbizonytalanodásával. Száz és száz évvel ezelőtt a szülőhelyét, faluját talán soha életében el nem hagyó, zárt közösségben felnövekvő s a közösségi normák szellemében élő ember azonosságát a normák és a közösség viselkedési egyértelműen meghatározták. A szűkebb közösségek egyértelmű normatívái azonban az idők során felzultak, más elvárások épültek be, érvényüket esetenként más – modernebbnek, haladóbbnak tűnő, „nagyvilágibb”, olykor anyagi jólét, előrehaladás reményével kecsegtető – normarendszerek kérdőjelezték meg. A ma embere boldogulását nemegyszer tőle idegen körülmények, felfogások, életmód formájában keresi, s vállalás helyett gyakran a megfutamodás, a körülményektől való mielőbbi szabadulás szándéka jellemzi.

Fehér Ferenc naplójegyzetei ezzel éppen ellentétes magatartást fogalmaznak meg. Felvállalja a tájat, amelyben született s amelyben él, e táj múltját, emberait, íróit-költőit, vándorfestőit, felvállalja e táj jelenét, nehézségeit, népét, soknemzetiségű környezetét, s hangsúlyozottan azonosul a költői (s emberi) felfogással is, amely szervesen következik a „vajdasági égalj” jellegéből. A Dušan Kostić hetvenedik születésnapjára írt sorok magára Fehér Ferenc felfogására is találóak: „amikor a kortársak az importált esztétikai szabványra lesve írták egymásnak és szűk beavatott körüknek annak a lírának a mintadarabjait, amely állítólag és mindig a holnap lírája – addig ez az önmagát és önnön világát jól ismerő költő, a lemaradástól való félelem különösebb jelei nélkül megmaradt érthetőnek, olvashatónak, de anélkül, hogy engedményt tett volna a közízlésnek. Megmaradt a nemzet, a nép, a szülőföld, a hazai égtáj és életérzés fog-

vatartó összetevői közt, de anélkül, hogy az idő eljárt volna fölötte”.

A vállalás mögött a felelősségtudat gondolata húzódik meg. Fehér Ferenc azzal a móríci gondolattal azonosul, melyet a kötet egyik írásában (Egy régi folyóiratban lapozgatva... cím alatt) maga is idéz: „csak addig tart az élet, amíg a mécesek lángja ki nem huny; aztán a sötétség, az örök megsemmisülés következik... Istápolni, fölkarolni, pártfogolni kell tehát az írókat, a méceseket...” Az írói-emberi felelősségtudat gondolata hatja át a kötet minden lapját. Akár szerény művelődéstörténeti értékek után nyomoz, akár Szenteleky, Majtényi, Nagypáti Kukac Péter alakját idézi, gondolatait emlegeti, akár a különböző nemzetiségű szerzők vajdasági tájat idéző verseit említi (mint például A vajdasági égalj lírai jelzései c. írásában), akár az olvasókkal, a könyvek és könyvtárak jelen állapotával foglalkozik. A fennmaradás ára és lehetősége éppen ezekben az apróságokban rejlik – sugallja a kötet minden sorával. Az értékek – ha mégoly csekély értékek is – megőrzésében, feltárásában. Az elkallódástól való megmentésében. A megbecsülésben. S éppen ezeknek az értékeknek a példaadó erejében.

Az elkallódó értékek, a tehetségek elpazarlása fájdalmas keserűséggel tölti el a költőt. Nagypáti Kukac Péterről írt két jegyzetének együttérző és féltő melegsége jelképes emberi sorsot tár elénk. A „teljes ismeretlenség, a magány, az elhagyatottság és a meg nem értés” fenyegető árnya nemcsak Nagypáti Kukac Péter sorsát pecsételte meg, de Damoklész kardjaként most is ott lebeg kallódó értékek egész sora felett.

Értékek felkutatásáról, őrzéséről valának Fehér Ferenc sorai, legyen szó bár népi mondókákról, versekről, dalokról, Topolya, Drávaszög vagy a középkori Újlak művelődéstörténeti vagy más vonatkozásáról, bácskai és bánati jobbáglevelekről. De úgyszintén értékek – másfajta értékek – felkutatásán fáradozik akkor is, amikor a fordításirodalom

kiteljesedése mellett foglal állást. „Any-nyiszor leírtuk – ismétli meg még egyszer – a fordítás nem írói magánügy a mi társadalmunkban, s nem is nézhetünk úgy rá, mint holmi literális ujjgyakorlatra, s kár is volna, ha csupán a szépirodalom fogalmára korlátoznánk ezt a különös művelődési, művészeti ténykedést.” A „szellemi kapcsolatteremtések” révén „emberi azonosságok” tárulnak fel – hangoztatja, s emellett, mint írja, „életfelfogás és irodalmi, alkotói tudat más összetételben, egészen sajátos módon alakulhat ki az irodalmak és művelődések érintkezéseiben élő és alkotó íróban”.

A táj és a benne élő emberek által létrehozott szellemi és anyagi javak marandó nyomainak felkutatása, értékhor- dozó szerepének tisztázása olyan elvi alapállás, amely kiinduló pontja lehet az értékek megőrzésére, ápolására irányuló erőfeszítéseknek. De mint ahogy azt Fehér Ferenc is jól érzékeli, egyre nehezebb feladat a felismert és feltárt értékek őrzése, a következő generációra való átmentése. Fájdalmas panasszal említi a költő a nemegyszer tapasztalt, látott-hallott valóságot: „Nem először fordul elő vajdasági utaimon, hogy iskolában, művelődési otthonban, helyi hivatalok zugaiban a környezet néprajzi tárgyi emlékeinek egész garmadáját mutatják, s a maguk világát megbecsülő emberek örömteli dicsekvésébe aggály, értetlenség és indulat vegyül: mindezt eddig megőrizték valahol, de most, a gyűjtés után, tönkremegy majd, mert senki sem törődik vele, nem áldoznak ilyesmire egy dinárt sem...”

Fehér Ferenc aggodalma cseppet sem alaptalan. Poros raktárakban, nedves falak között ki tudja hány és hány fontos dokumentum, értékes emlék, kor- és helytörténeti ritkaság kallódik, foszlik szét, anélkül, hogy valaki valaha tudomást szerzett volna róla! Vagy hány és hány művelődéstörténeti dokumentum semmisül meg, veszti el értékhor- dozó szerepét egyszerűen azért, mert nincs rendeltetészerűen használva? Az érté-

kek felismerése mellett azok megőrzése legalább olyan fontos feladat. Csak míg az előbbi, a felismerés szellemi, eszmei tényezőktől függ, az utóbbi anyagi hozzájárulás nélkül már nem lehet meg. S mint tudjuk, ez utóbbiból mindenre egyre kevesebb jut. S mivelhogy a köz- tudatban még az sem vált igazán elfoga- dottá, hogy környező világunk szellemi produktumai, a régmúlt emlékei megbecsülendő értéket képviselnek, ezek sorsa szellemi és anyagi feltételeken egyaránt múlik.

Az eszmei feltételeken elhivatott írók, költők, értő emberek tudnak segíteni. Szép példa erre Fehér Ferenc naplójegyzeteinek gyűjteménye is. Az anyagi feltételek javításához azonban kevés az elhivatottság. Fehér Ferenc a példák egész sorát említi, amelyek a szűkös anyagi feltételek közt sínylő szellemi és kulturális tevékenységet jellemzik. A fordításirodalom művelői, elkötelezettjei kedvezmények nélkül végzik munkájukat. Író-olvasó találkozókat gyakran alkalmatlan helyeken tartanak, ahová behallatszik, hogy a közeli söntésben biliárdoznak, poharakat törnek. Az anyagi nehézségek megkurtítják a kiadványokat is. Előbb csak a képanyag tűnik el, éppen az, ami vizuális élménnyel maradandóbb hatást váltott volna ki. Fehér Ferenc példának erre többek között az írói életutakat bemutató kismonográfia sorozatot említi, mely kiegészítésként, szemléltető anyagként nem közöl képeket az adott íróról. A könyvek árának emelkedésével pedig a könyv egyesek számára egyszerűen hozzáférhetetlenné válik. „Egyre nagyobb elszántság kell ahhoz – írja Fehér Ferenc az adott helyzetből kiindulva –, hogy az író tovább folytassa nemcsak könyveinek írását, készíttetését, hanem korábbi kapcsolatait is az olvasóval, különösen az iskolával – tehát azokkal, akik miatt élete során sok-sok ezer kilométert utazgatott. Az író fél szembe nézni a kisdíákokkal és szüleikkel: fél attól, hogy portékáját szemtelenül drágán árusító termelővé süllyedt az utóbbi évek során” –

olvashatjuk A könyv válsága vagy valami más c. írásában.

Pedig – valamennyien tudjuk – a könyvek tudatformáló szerepe nem pótolható semmivel sem. Az anyagi nehézségek következményeként (de nemcsak ezért) az „olvasottságon alapuló értelem, a könyvekből kialakuló tudatvilág, s még inkább maga az emberség (ismétlem: emberség, s nem az emberiségre gondolok ezúttal) – mindez veszélyeztetve van korunkban. A műszaki civilizáció és a gazdasági javak önmagukban nem boldogítanak. A tudat nevelésében fölcserélhetetlen szerepe van a könyvnek” – szögezi le a költő, miközben aggodva fölteszi a kérdést: „Hol tartunk mi?” A könyvek drágasága mellett más tényezők is okot szolgáltatnak a komolyabb aggodalomra. A kötetben érintőlegesen szó esik más problémákról is, amelyek megnehezítik a könyvekkel való megismerkedést. Sürgeti a „könyvterjesztés szociográfiájával” foglalkozó

elemzéseket, összegezéseket, amelyekből kiderülne nemcsak az, hogy hány könyv maradt raktáron, de az is, hány jutott el iskolákba, családi otthonokba, közkönyvtárakba.

„Hol tartunk mi?” – kérdezhetjük a költővel együtt szellemi értékeink múltbeli és jelenbeli megbecsülésére vonatkoztatva a kérdést. A kötet írásában felvázolt problémák sok tennivalóra figyelmeztetnek e téren. A költő, aki a maga szerepét és helyét azok között jelöli meg, akik „vallják és munkájukkal, életútjukkal próbálják kifejezésre juttatni, hogy a művészi és társadalmi felelősségérzet elválaszthatatlan fogalmak”, naplójegyzeteivel is ezt a magatartást képviseli. Annak a megszívlelendő gondolatnak a jegyében, hogy a „megmaradás nemcsak biológiai fogalom. Írástudásban, kifejezőképességben, gondolkodásban is ott leselkedik az elsovadás veszélye”.

HÓDI Éva

A LÉTEZŐ SZOCIALIZMUSRÓL ÉS JÖVŐJÉRŐL

Gledišta. Beograd, 1988/9–10. szám

Március elején kaphatta kézhez az olvasó a *Gledišta* 1988/9–10. kettős számát, ami figyelembe véve a nehézségeket, amelyekkel a korlátozott anyagi keretek és a szembetűnően megnövekedett előállítási költségek miatt szinte minden folyóirat szerkesztősége küzd, cseppet sem meglepő. Mi több, elismerés illeti a *Gledišta* szerkesztőségét, mert még egy tartalmas és sokoldalú számot adott közre.

A szám az 1988. szeptember végén megtartott kétnapos kerekasztal-beszélgés anyagát közli, ami a kettős szám terjedelmének több mint felét teszi ki. A vitát a *Gledišta* folyóirat szerkesztősége az újbélgádi egyetemista központ és a filozófusok és szociológusok köztársasági egyesületével karöltve szervezte, a téma pedig: Lehetséges-e a szocializmus, s ha igen milyen szocializmus? A vita alap-

jául Svetozar Stojanović két könyve szolgált (*Geschichte und Parteibewusstsein*, München 1978 és Belgrád, 1988; *Od marksizma do etatizma sa ljudskim licem*, Belgrád, 1987; a kötetek hazai kiadója: Filozofsko društvo Srbije). Žarko Puhovski felhívta a figyelmet arra, hogy a két kötet alapgondolatát Stojanović már korábban, az *Između ideala i stvarnosti* című kötetének bevezetőjében is megfogalmazta, azzal, hogy újraolvasva – bár kitételei és következtetései kétségbevonhatók – ismerősnek tűnnek. Ez annak a következménye, hogy a kötetekben megfogalmazott nézetek néhány évvel ezelőtt még a közölhetőség határán mozogtak, mára viszont Puhovski szerint a közvélemény és köztudat részévé váltak, amihez maga Stojanović is jelentős mértékben hozzájárult (14. o.), mert munkáiban „a szocialista reali-